

»SONETTI ZARATINI« JOSIPA BERSE

GLORIJA RABAC-ČONDRIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 850(497.1).09:929 Bersa
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1987-03-24

Godine 1902. pod pseudonimom Lorenzo Travasini, Josip Bersa objavljuje zbirku *Sonetti zaratini* na zadarskom dijalektu. U 58 soneta, od kojih je sastavljena zbirka, pjesnik, napustivši kozmopolitske sfere spušta se na zemlju, među sugrađane, odriče se letanja po prostranstvima, penjanja po nebu i uzdisanja za himerama, što je sve bilo prisutno u knjizi *Pjesme* koje su se pojavile na našem jeziku jedanaest godina ranije.

Ponukana činjenicom da se ugledni arheolog, povjesničar umjetnosti i već poznati književnik predstavio pod tuđim imenom i da je kao književni izraz izabrao zadarski dijalekt, autorica je krenula u potragu za motivima koje obrađuje, za jezičnim sredstvima kojima se služi, za sadržajnim komponentama koje ispunjavaju pjesme, a prije svega za razlozima njegovog opredjeljenja.

Analizom soneta nametnule su se konstatacije da se Josip Bersa odlučio za živopisnu dijalektalnu riječ da bi u svakodnevnom događanju, u gradskoj vrevi, u prolaznim susretima našao inspiraciju i pjesničke motive. Ulica mu nudi prizore, uvid u ljudske postupke, u socijalne razlike, u moralne prekršaje itd. Svoje sugrađane prati smjerom kojim su se uputili, sve do njihovih domova, gdje osluškuje glasove koji iz njih dopiru. Većinu slika u prolazu, brzinom kojom se kreću. Taj mu postupak omogućava socijalno razgraničenje, pomaže u sagledavanju prijetnje moralnom jedinstvu čovjeka i društva, prije svega obitelji. Prijetnja dolazi od civilizacije koja prodira sa Zapada.

Metodom koja podsjeća na veriste, ne odvaja se od istine. Predočava je u fragmentima, najčešće u obliku crtice, skice, šale, što ne dopušta pjesniku da se razmaše, da uz narativno-destruktivne posegne i za lirskim elementima, da pribjegne stilističkim ili estetskim efektima. Najvažnije mu je bilo da prirodnošću i nedotjeranošću pravda motiv koji obrađuje, stvari koje želi iskazati, slike i prizore koje namjerava predočiti. Dijalektalni izraz, iako u biti siromašan, s naglašenim domaćim koloritom, dobio je ikastičnu snagu, prožetu pučkom kornikom i smišljenom ironijom.

U zaključku se navodi da su umjetnički dometi zbirke *Sonetti zaratini* ograničeni prostorom, vremenom i samim dijalektom. S obzirom da kod autora koegzistiraju jednostavnost, neposrednost i otvorenost, kritički duh i privrženost istini, soneti Josipa Berse predstavljaju se kao vjerodostojno svjedočanstvo o jednom prelomnom razdoblju kada je Zadar počeo ubrzano hvatati korak s tehničkim i kulturnim dostignućima velikih gradova i u tome se sastoji njihova vrijednost.

Godine 1902. Josip Bersa pod pseudonimom Lorenzo Travasini objavljuje zbirku soneta pod naslovom *Sonetti zaratini* na zadarskom (tali-

janskom) dijalektu, prvu i posljednju koju je napisao služeći se gradskim narječjem.¹ Nameće nam se odmah pitanje odakle poznatom arheologu i uglednom književniku,² rođenom u Zadru 1862, cijenjenom po istraživanjima umjetničke ostavštine iz prošlosti i kulturne baštine grada, pripovjedačkom opusu,³ stihovima objavljenim 1891. u knjizi *Pjesme*,⁴ potiča da pod tuđim imenom napiše seriju soneta koristeći narječje kojim su govorili sugrađani i da njime predoči fragmente života iz svog mjesta, koje se tada, iako na periferiji svjetskih zbivanja, trudilo da uhvati korak s evropskom civilizacijom, tehničkim i kulturnim dostignućima razvijenih centara.⁵

Zbirkom *Pjesme Bersa* je pokazao da suvereno vlada hrvatskosrpskim jezikom, da je u stanju izraziti stihom različita raspoloženja, da mu nisu strani očajanje i ljudska bol, da leopardijeuskim emfatičnim zanosom može napadati podvalu sudbine i nesmiljenost bogova, da poput sutonjaka zna zaplakati nad prohujalom mladošću, lijepom i varljivom, i da na kraju saopći zaključak kako se život dađe svesti »na dv'je suze i jedan osmijeh«.⁶

Teško je u *Zadarskim sonetima* prepoznati autora stihova u kojima su se »suzice« smjenjivale s »osmijehom« i gdje se posredno iznosi uvjerenje kako bi život bez njih izgledao prazan, kako bi čovjekova intima opustjela, ili pisca libretâ koji su nadahnjivali braću kompozitore,⁷ odnosno pripovjedača za koga je hrvatski jezik književni izraz. Uz nove motive mnogi pjesnički elementi pokazuju da se Bersa sa svojih 58 soneta želio spustiti na zemlju, među svoje ljude, napustiti letenje po prostranstvima, penjanje do neba i uzdisanje za himerama. Nešto ga je nagonilo da prohoda ulicama Zadra, da promatra lica čudaka i snobova, da se malo podsmjehne nastranima i raspuštenim, da prekori agresivne i bahate, da ispolji svoju ljubav prema starim navikama i svijetu koji je

¹ Pridjevi »prvi i posljednji« podsjećaju na još jednu zbirku pjesama *Le prime liriche — e ultime*, koju je na talijanskom književnom jeziku sastavio Petar Kasandrić u 22. godini. Nedavno je tim pjesmama Mario Festini posvetio opširniji rad pod naslovom »Le prime liriche — e ultime di Petar Kasandrić« (*Radovi. Razdio filozofskih znanosti*, 12—13, Zadar, 1983).

² U *Enciklopediji Jugoslavije* (Zagreb, 1955) stavljaju se u prvi plan njegova arheološka istraživanja i rasprave, spominje se suradnja s raznim jugoslavenskim literarnim časopisima i usputno njegovo književno stvaralaštvo.

³ Prve značajnije pripovijetke objavio je zajedno s Markom Čarom u zbirci *S mora i primorja*, Zadar, 1896.

⁴ Zanimljiva je činjenica da su *Pjesme* izašle iz štamparije Ivana Vodicke u ćiriličkom izdanju.

⁵ Do Zadra su osim tehničkih i kulturnih dostignuća stizale i revolucionarne ideje. Do njega je dopro i glas Socijalističke internacionale. Angelo Nani, osnivač lista *Il Socialista* — čiji je prvi broj izašao 1. V. 1898. — registrira pojavu revolucionarne ideologije i pokušava da o njoj obavijesti svoje zemljake.

⁶ Vidl »Predgovor«, u: *Pjesme*, Zadar, 1891, str. 4.

⁷ Za brata Vladimira pripremio je libreto za operu »*Cvijeta*«, zatim »*Andrija Čubranović*« i »*Mozartova smrt*«, a za brata Blagoja sastavio je libreto za operu »*Julka*«, ali nije dočekao izvedbu.

polako umirao. Više ne priželjkuje smrt i ne poziva Boga da ga »smakne«. Uspio se izvući iz »očajanja« u koje ga »je rinô život« i sad se kreće po prostoru koji nije pustinja, ne uspoređuje sebe s »čempresom na grobištu«,⁸ more je prestalo biti njegovo »prvo božanstvo«, a »hrbat« mu nije više »slomljen«, ni »prsi« nisu trule, ruka i koljeno mu ne klecaju, nití su mu »oči usahnule«. ⁹ U roku od dvanaest godina duševno stanje i stvari oko njega doživjeli su promjenu, pa mu stihovi:

Komed'ja je život
pozorište j' svijet

(iz pjesme »Otrov«)¹⁰

ne odražavaju košmar uzrokovan pjesnikovim mladenačkim zaletima »u nebesa«, a koji definitivno nestaje saznanjem da:

U arhivi moje duše
prašine već dosta pade;
prašina je već posula
mrtvu ljubav, mrtve nade.¹¹

i izjavom da »U arhivu duše moje /ne sm'je niko dirat više«. Figurativno se izrazivši da je u zamotuljak svezao »pokoju ljubav i pokojnu sreću« i bacio ga u rijeku, potrčao je da se okrijepi od uzaludnog građenja kula neostvarenih želja:

Zatim za večerom divno sam jeo
jela što su mi mila,
varene ribe i pečene guske.
Guska je izvrsna bila.¹²

Tim prizemljivanjem počinje novo poglavlje pjesnikova stvaralaštva, dođuše ne jako bogato. Premorili su ga izmi koji su zapljusnuli i dalmatinske obale; bilo je vrijeme da se oslobodi romantizma, artizma, krepusko-larizma i utjecaja liričara sapetih između snova i jave i to je učinio u *Sonetti zaratini*.

Pošto se zatvorio njegov općekozmički ciklus i nestala prijetnja otuđenja, vraćanje u stvarnost bilo je neminovno. Pjesnik Šime Vučetić nije bez razloga kazao da je čakavska (tj. dijalektalna) lirika »glas čovjeka koji ima svoje dobro i koji još nije izvještačen, raskliman, atomiziran« i da je »ona otpor otuđenju što ga stvara evropska civilizacija«, ¹³ niti je Zvane Črnja nepromišljeno izrekao tvrdnju da »je naš dijalektalni put do ljudskog problema... put do nekih naših životnih stanja do kojih se konvencionalnim jezičnim sredstvima nije moglo doprijeti.«¹⁴

⁸ Cfr. »Otrov« u: *Pjesme itd.*, str. 225.

⁹ *Ibidem*, str. 233.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, str. 239.

¹² *Ibidem*, str. 236.

¹³ Cfr. »O čakavskoj poeziji«, *Dometi*, Rijeka, 1971, br. 8.

¹⁴ »Čakavština pred vratima književnosti«, *Dometi*, Rijeka, 1969, br. 1.

Tim se putem uputio Josip Bersa, jer je znao da će tako lakše napustiti apstraktne kozmopolitske sfere i vratiti se zavičajju. U novom staralačkom postupku bila mu je neophodna svakodnevna, živopisna dijalektna riječ. S njom je mogao otjerati iracionalna traganja za srećom, pregrijane opsesije, zaboraviti vanzemaljska lutanja, zagaziti u tokove življenja, prepustiti se gradskoj vrevi. Nije bio prvi koji je posegao za klasičnim oblikom soneta i za dijalektom kao izražajnim sredstvom. Pretekaog ga je za cijeli niz godina Giuseppe Sabalich. Već 1893. izašle su Sabalichove *Bufonade*, zbirka soneta na zadarskom dijalektu, a 1889. pod istim Bersinim naslovom izlazi njegova mala zbirka od 26 pjesama.¹⁵

U tradicionalnoj i lijepoj formi soneta i u živom jeziku kojim su komunicirali Zadranici, jedan i drugi pjesnik vidjeli su put do nekih životnih stanja i do popratnih pojava civilizacije. Ne odbijajući polazišta i motive svog prethodnika, Bersa ne prihvaća njegov pretenziosni humorizam i nametljivi stil oblikovanja. Kao pouzdano ogledalo događanja, ulica mu nudi prizore, ljudske profile koji ga izazivaju. Hvata ih u prolazu, brzonom kojom se kreću. Pokatkad ih prati do njihovih domova, osluškuje glasove koji iz njih dopiru i koji nisu usklađeni s urbanim življenjem. Ulica mu omogućuje da razgraniči ljude, ukazuje mu na polarizaciju društva, na građane koje progoni osjećaj nezaštićenosti ili podređenosti.

Nije slučajno što se već u prvom sonetu koristi susretom dviju sestara da bi uprizorio međuljudske odnose bogatih i potčinjenih:

Fazile a ti, cosl de bona ziera,
tuta in fronzoli e tuta incincjnada,
menar tanto de strasino per strada,
co ti ga in casa e coga e camariera!

Ma chi lava, chi frega, chi cusina?
Mi! Chi cuse e sopresa in vinti case?
Mi! Chi va in spesa in piazza ala matina?

(iz soneta »Le do sorele«)

Bez klasnih predrasuda, u narativnoj formi, pomolila se istina da u gradskoj zajednici postoji podjela koju ne može premostiti ni krvna veza. Rastanak sestara glasi:

No farne bestemiar
Lasime in pase.

Na problem diferencijacije se više neće vraćati izravno, ali će skrenuti pažnju na društveni sloj koji plete mrežu pokornosti, bez kojeg se društvene strukture ne bi mogle održati. To je sloj izgrizen birokracijom,

¹⁵ U »Bilješki« (»Nota«) koja prethodi stihovima Sabalich je zapisao: »Il vernacolo zaratino — per quanto mi consta — non fu finora mai innalzato tra noi all'onore della stampa. In prosa nessun lavoro: qualche tentativo metrico abbastanza felice lo si può trovare in qualche numero della *Trappola*, del *Laccio*, o della *Mosca*, che, meglio forse del *Popolano*, o della *Forfetta*, coltivavano nella nostra capitale questo genere purtroppo caduto in disuso. Ma quei giornaletti umoristico-satirici son tutti morti«. (*Soneti Zaratini*. Saggi in vernacolo, Zadar, 1889).

koji se sakriva među četiri zida i, zatvoren, izrođuje. Pjesnik je uočio njegovo deformirano lice i neprilodno ponašanje. Slika službenike dok ulaze i izlaze iz sumornih kancelarija:

Sona le nove, e tuti imusonai,
come gente che vada al sacrificio,
i se incamina verso l'ofizio
con un'aria, fio mio, da funeraì.

Sona le do! Come matì i te salta,
e, cvasi a un segno de tromba, un'ondada
de impiegati te investe e te ribalta.

(iz soneta »L'orario«)

Pred ljudima bez lica, koji služe vlasti, koja im je za uzvrat podvojila život, pjesnikova riječ je otežala iako nosi na sebi humorističku navlaku.

Na početku novog stoljeća Zadar živi ubrzanijim ritmom, što potvrđuju putopisci i drugi stranci. Dok Englez T. G. B. Jackson po ulicama grada prepoznaje Talijane i u okolici susreće Slavene s autohtonim osobinama, a šarolikost odjeće, boja, ukrasa, običaja, govora, uz cijeli niz kulturnih spomenika, stvara kod njega uvjerenje da je taj dalmatinski grad relevantno kulturno i povijesno središte,¹⁶ dotle Francuz Pierre Bauron bilježi da su »zadarske ulice čiste i uske, veoma bučne, pune malih kola, djece, žena, muškaraca« i da je na glavnom trgu žamor ljudi. šarenilo, »uz veliku jezičnu konfuziju«, da se kupuje i prodaje na različitim narječjima, da ujutro šetaju Korzom jedna vrsta ljudi a popodne druga i, promatrajući, primjećuje da žene i muškarci nose odjeću po najnovijoj francuskoj modi i da se kod svih osjeća »aristokratski ukus u načinu oblačenja«. ¹⁷ U tom šarenilu, među tim prolaznicima, šetačima, građanima nacionalno obojenim, Josip Bersa susreće svoje likove i nailazi na zanimljive prizore.

Glavnu gradsku arteriju — Kalelargu — opsjedaju mladi i stari: njene kafane i restorani mame opojnim mirisima; uz domaćine u njoj se tiskaju nepozvani došljaci, prekomorski gosti i strani namjernici. Zbog velike gužve, ulica im je tijesna i neprijatna. Pjesnik osluškuje kako razni probisvjeti i emisari Evrope potcjenjivačkim riječima napadaju dinamičnu prometnicu:

Streta? Sior sì! sior sì! anzi stretisima!
E po forsi ghe urta? ghe dispiase?
Cosa el vol! a noialtri la ne piase,
ghe semo nati e la ne xe carisima.

Sempre cusì, sti stupidi marmote!
Ma se i ga a casa sua larghi stradoni,
chi li ciamà? Nisun, e buonanote.

¹⁶ Cfr. *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, Oxford, 1887.

¹⁷ Cfr. *Les rives illyriennes — Istrie, Dalmatie, Montenegro*, Paris, 1888.

Ma ghe piase vegnir magnar barboni!
 Ma ghe piase el rosolio, el ton, i fighi,
 el radiceto, el vin!... Brutì bufoni!

(iz soneta »In Cale-larga«)

Sadržajna komponenta — još aktualna — zbilja se u niz uskliknika i prostih riječi, kroz koje struji ironija, nevješto korištena u obrani identiteta rodnog grada. Njegov kulturni identitet ugrožavaju i domaći malograđani i snobovi. Mukotrпно stečen kroz stoljeća, traži zaštitu od onih koji na njega nasreću. Zašto da šjora Mare narušava ugled svoga grada putujući po svijetu? Što je tražila u Parizu kada su svu njezinu pažnju privukle žene obučene kao princize, trgovine i restorani oko zgrade gdje je odsjela i gdje su joj bili na dohvat ruke: »bàreria, featrin, café, sartora... /e così ben disposto e combinato, /che no n'ha ocorso mai de sortir fora« (»La Siora Mare a Parigi«). Konzumistički mentalitet i snobovske manire potisnuli su kod zadarskih gospođa, i ne samo kod njih, želju da prošire svoja kulturna obzorja i da steknu nova saznanja. Iz civiliziranog Pariza vratile su se siromašnije duhom nego što su otišle.

Pjesnik se vraća maniji putovanja u »Viagiando se impara«. S malicioznom duhovitošću i ironičnom ljubopitljivošću postavljena su pitanja sugrađaninu koji je posjetio Rim. Ovdje je, u stihove sastavljene od upitnih rečenica, utkana edukativna nota izložena otvoreno, pomalo iza zivački.

Kolokvijalni jezik u kojem dominantnu ulogu igraju pitanja dramatični sročena i provokativna, nije dopustio da se misao dublje ukopa u stih i da zamagli sliku. Bilo da prikazuje lakovjernu šjoru Tomasinu (»La fortunada«) koja se hvali da joj Sveti Šime uslišuje svaku želju: da pobedi na lotu, da kćeri nađe pravog muža, da sin položi ispite, bilo da pokazuje na koji način nakindurene građanke ispoljavaju vlastitu emencipaciju tiskajući se u kašani:

Pien, siora Vize, pien come un vovo!
 Come sardele le te sta strucae,
 una sul'altra, ma tute ocupae
 a farse vèder nel vestito novo.

(iz soneta »Al café«)

Bersa ispoljava svijest o transformaciji društvenog, kulturnog života i etičkih odnosa. Daleko su vremena kada je njegov zemljak Niccolò Tommaseo, upoznavši se s pjesmama dalmatinskog naroda, sa stanovitim ushićenjem pisao: »Divno je, i jedino u knjižestvam meni poznatim ono poštovanje koje iz pjesamah naših diše za siromaštvo sveto; i mudra ona nemarnost nečistog bogatstva. I kad pjesme o bogatstvu govore, to je samo da bogatstvo nakiti, oli da služi ljubavi i milosti, ljepoti i junaštvu.«¹⁸ Sredinom stoljeća Tommaseo je mogao da evocira etičku vri-

¹⁸ »Predgovor«, u: Mate Zorić, »La prefazione ai Canti del popolo dalmata«, *Studia Romanica et Anglicana Zagrabiensia*, Zagreb, 1974, str. 246.

jednost skromnosti i duševne čistoće svog naroda, sada se bogatstvo nalazi u službi taštine; kavane su prepune gradskih dama i to govori da se tradicionalne moralne vrline sudaraju s evolucijom koja je stvorila velegradsku atmosferu iz koje izvire porok.

U priči »Moja nekrologija«,¹⁹ pisana hrvatskim jezikom, zadarski pjesnik u kontrastivnoj formi i karikaturnom stilu, pomoću glavnog lika crta vlastiti portret: »Što Strahotić pjeva, to izmišljotine najesu, to je ljubav u kojoj je on sam uživao.«²⁰ Kroz šaljivu potku, malo ironije i originalno kontraponiranje, uz inventivnu nekrološku egzaltaciju, pomalja se istinita konstatacija da mu stihovi, spjevani kasnije, odišu »modernim duhom« i da u njima »nema izmišljotina«.

Autor »Zadarskih soneta« u stvaralačkom se postupku pridržava načela autentičnosti i vjerodostojnog transponiranja prizora i stvari zatečenih u stvarnosti. Rima i dijalekt nisu mu omogućavali veće zalete u svijet pojava i *a priori* su isključivali polivalentne sadržaje. Sposobnost uočavanja, koja se našla u ulozi vodilje, pomaže pjesniku da zaobiđe zamke što mu postavlja grad, na koje se Sabalich više puta spotakao. Zaobilazeći i poetike, koje su ga prethodno rastezale između tradicionalizma i modernizma i propisivale tehniku oblikovanja, detalji istine sliježu se u pjesme i ne dopuštaju da im se smisao rasprši po kozmičkim i drugim sferama.

Giuseppe Sabalich je u zbirci stihova *Bufonade*²¹ i *Soneti Zaratini* dio svoje stvaralačke snage iskoristio da bi kroz satiričnu skicu, kroz karikaturu prošaranu šaljivim umetcima, kao u sonetu »Bacalà per la Dalmazia«, naslikao portret nadutog, duhovno praznog građanina. U tu svrhu koristi sočnu dijalektalnu riječ, koju po potrebi izvlači iz antikvarnog arsenala, ili posuđuje iz drugih, susjednih dijalekata, ili pak preuzima iz književne baštine, čak iz folklorističkog žargona (»El sentimento«, »El xe de i nostri«, »Caucio«, itd.). Pribjegava svim sredstvima da bi postigao efekt, iznenadio neobuzdanim izrazima, onomasiološkim egzibicijama. Nasuprot njemu, Bersa je odmjereniiji; skromnim leksičkim rekvizitima, u nuždi obogaćenim mletačkim terminom, ubacuje u stih komiku i humor, osobito kada se u liku krije prepoznatljiva osoba, što svjedoče pjesme »El Trovatore« i »Dopo l'Otelo« gdje je izložen smijehu kazališni snob:

Son stado, sì, son stado, Mare mia,
ma adesso po me pento d'esser stado;
per veder cosa? el diavolo incarnado
e un manigoldo che ghe fa da spia.

¹⁹ Pojavila se pet godina iza knjige *Pjesme* u već pomenutoj zbirci pripovjedaka *S mora i prtornja*.

²⁰ op. cit. str. 58.

²¹ Zbirka *Bufonade* — (Sonetti in dialetto zaratino) izašla je u Torre Annunziata 1893.

Ela, infelize, tuta scaturia,
la ghe dixeva: No! no l'ho rubado,
cvel fazoleto! forsi l'ha imbusado
la lavandera tra la biancaria!

E de pianzer, de urlar no la finiva;
dal dispiazer la se storzeva in leto!
Po, co ga parso ch'el se raboniva....

Ti credarasi in Dio? Cvel maledeto
ghe salta adoso, el te la scana viva,
tuto per un strazon de fazoleto!

(»Dopo l'Otelo«)

Zgražajući se nad zločinom Otella, počinjenim »zbog jedne krpice od marame«, i nad jednim nitkovom potkazivačem, pjesnikov sugrađanin se zaodijeva u nedolično i smiješno ruho čime demontira svoju ličnost. I njegovo dostojanstvo zarezala je ironična oštrica, diskretno upotrebljena u većini soneta.

U osam pjesničkih sastava prisutan je lik Zorzija. Vanbračno porijeklo zapečatilo je njegovu sudbinu, izbacilo ga u redove nezaštićenih, što ne izaziva autorovu ravnodušnost. Lepršavi izraz potiskuje melankoličnu notu kao u »I dubi del Zorzi«. Inače ga pjesnik zatiče u najrazličitijim situacijama: dok očijuka kroz platno očaran tjelesnim obrisima djevojke, zbog čega se našao na zemlji:

una bota in t'el fianco, un pugno in testa
e diverse legnae de cvà a' de là.

(iz soneta »Un'avventura del Zorzi«).

Prateći svog junaka kroz ulice, tržnice, javna mjesta, Bersa ga pronalazi u nedopuštenoj radnji: privučen izloženim voćem, šulja se od jednog do drugog prodavača »isprobavajući kvalitetu« pred revoltiranim proizvođačem (»El marendin del Zorzi«). Suočenje muktaša i trudbenika predloženo je u dijalogalnoj formi s naglašenim dramskim akcentom. Iz žestokog verbalnog sudara iskri duhovita riječ, vješto upotrebljena i u sonetu »El Zorzi in Pretura«. Nakon što je sproveden pred suca za prekršaje, započinje prepirka između glavnog lika i predstavnika pravde, što podsjeća na Sabalichev igrokaz *Sempre in Pretura*,²² kojoj je predstavni autor mogao prisustvovati; prepirka zbijena u 14 stihova svela se na paradiranje riječima, u čemu glavnu ulogu igra mali, socijalno ugrožen čovjek, spreman da se nametne u svakom usmenom dvoboju. Vođen nagonom samoodržanja, Zorzi se ne boji iskušenja, niti se odriče svog udjela u životu; iz zatvora hita svojoj lijepoj Naste tražeći sreću (»La mula del Zorzi«).

Kroz vedre crtice i šalu, pomoću živog i agresivnog dijaloga, u 8 soneta živi figura zadarskog beskućnika, koji po potrebi krađe, laže, na-

²² Igrokaz je napisan 1897., a pred zadarsku publiku se pojavio 1899. godine.

pada, vara, ne prekidajući veze s ljudima. Zorzi nije »ridikul«, koga su građani otjerali na marginu društva, koga je — kako se izrazio Radovan Vidović — »južnjački sarkazam uzeo na nišan.«²³ Protiv njega nije pokrenuta hajka, građani ga nisu izvrgli ruglu. Stoga se on ne javlja kao žrtva sadizma, ipak on predstavlja naličje jedne uglađene sredine i nagovještava da se u nju uvlači porok.

Sabalich je prvi s dozom negodovanja zabilježio pojavu moralne degradacije, žaleći se na ponašanje žitelja koji su staru etiku i zakone otjerali u zapećak:

Oggi le pignatelle s'à voltà,
Zara la par la tore de Babele
e chi più ciga manco ghe ne sa.

(iz soneta »Vecie ratè«)

Nametljivoj konstataciji da »Zadar izgleda Babilonska kula« i da »tko više više taj manje zna« priklanjaju se stihovi gdje se isforsiranom duhovitošću ukazuje na zastranjivanja građana i na njihovu sklonost neradu i bančenju (»Fraia, popolo!«). Krećući se od pojedinačnog ka općem Bersin prethodnik ne zazire od nezgrapne šale, proste doskočioe, vedre dosjetke, od domaće ili uvezene izreke, slikovite do pikantne terminologije. Nije mu strana parodija niti satira kada brani ugled svoga grada. Bersa je odmjereni, uvjerljiviji, osobito onda kada ukazuje na jaz koji se otvara između generacija, na sudar brižnih roditelja sa ravnodušnošću potomaka kod kojih zamjećuje da u potjenjivačkoj formi ispoljavaju osjećaj nepripadanja vlastitom porijeklu. Omiljeno izražajno sredstvo varira između humorističke intonacije i uproštene ironije kroz koju u više navrata izvire odgojna pouka, odnosno etička poruka. U sonetu »I consigli del papa« otac se okomljuje na sina koji ga izaziva nedoličnim ponašanjem:

Ti ha voludo studiar i libri a fondo,
ma ala fin, eco cva, cosa xe nato?
che ti adeso ti xe tanto profondo,

tanto colto, istruio, tanto educado,
che mi voria saver come che al mondo
ga da capir che ti ti xe impiegato?

To neveselo, pomalo zajedljivo, predbacivanje pretvara se u revolt u »El povero pare«, gdje pjesnik dopušta izigramom ocu da se izjada:

E mi strusiar a bordo dei vapori,
tirar el caro, e po per chi, varè!
per sta perla de fio salvar i bori!

Sudar između stare i mlade generacije — izražen s dozom rezignacije u »Veci e moderni« — i drugi motivi kao familijarnost i nepravda u službenim institucijama (»La raccomandazion«) — ukazuju na pjesnikovu

²³ Čakavske studije, Split, 1978, str. 6.

aktivnu prisutnost u svome vremenu. Pojava nezahvalne djece, kojoj su posvećene četiri pjesme, nije odražena prikladnim stilskim rekvizitima. Prvobitna edukativna-moralistička intencija rastočila se u prostim, od prevelike upotrebe istrošenim riječima i izrazima (*sta porca tua letteratura, chi se n'infrega, Cvando ben ti ha incolà culo e carega*, itd.), što dokazuje da su autorovi izvori nadahnuća privremeno presahli.

Urbanizacija koja je ubrzano nastupala s modernim vremenima, počela je nagrizati sklad i mir, rađati čudake neosjetljive prema starim vrednotama i estetici kolektivnog življenja. U zgradama zbijenim jedna do druge, u mračnim i uskim k a l a m a, po prljavim stubištima sakriva se naličje grada. U prenapučenim kućama, tijesnim stanovima našli su utočište radnici beskućnici i gramzljivi stanodavci. Predočiti ponižavanje podstanara — koje ni današnje vrijeme nije uklonilo — značilo je odreći se primamljivog humorizma i unijeti u izraz dramatičnu notu:

Su i se taroca, abaso i se petufa,
in terzo pian se sbrega una creatura;
sporco el porton, le scale: note scura,
dala corte vien su un tanfo de mufa;

scorlae de stiore sora i mi barconi,
parole indezenti a sta putela,
uril, canti, bestemie, in tuti i toni.

(iz soneta »L'alogio impossibile«)

U toj atmosferi, koja podsjeća na Danteov *Pakao*, gdje izživljavaju svoje nagone neurbanizirani, svi su izlazi zatvoreni jer svaki protest gazdi može završiti riječima: »... O bela/no ghe comoda star? la cambi casa.«

Sabalich se hvalio da je u svojim *Soneti zaratini* vjerno sačuvao narodni govor nastojeći da na poseban način istakne riječi koje se potpuno razlikuju od mletačkog dijalekta i da ga obrani od nastranosti narječja koja ga naružuju.²⁴ Bersa je dosljedniji u svom nastojanju da sačuva autentičnost izraza i da se ne zaleti u leksički egzibicionizam čiju je opasnost osjetio sastavljajući pojedine sonete.

Pojavu, koja je izmijenila lik Zadra, zabilježili su dijalektalni pjesnici, ispoljivši pri tome suprotna raspoloženja. Bio je to dan kada je u gradu zasijalo električno svjetlo. Sabalich je podijelio radost sviju s prijateljem Tonijem:

Alegri, Toni! Porco tocio! A Zara
gavaremo i farai come i ga fora;

Chè ciaro, Toni, alora, che sarà!
Se vedaremo tuti quanti in muso!
Basta che i lassa 'l vin a bomarcà!

(iz soneta »La luminazion aletrica«)²⁵

²⁴ Cfr. »Nota« u *Soneti Zaratini*, op. cit.

²⁵ *Bufonade*, op. cit.

Sastavljena na mah, u euforičnom stilu, u koji je pokušao ubaciti ironiju, sonet je emotivno i sadržajno siromašan. Isti povijesni događaj u životu Zadra Josip Bersa doživljava šokantno. Bio je svjestan da je »aletrica« revolucionarno otkriće, takvo da će promijeniti mentalitet i navike, istjerati ljude na ulice i u kavane, da će posljedice biti teške. Pjesnikov duh, sav prožet ljepotom klasika, nije bio spreman da prihvati tehničke inovacije koje su prijetile moralnom dezintegracijom društva, porodice, braka. Električna sijalica *a priori* ne prosvjetljuje pamet, ne izoštrava um:

perchè el ciaro, fioi mi, no serve gnente,
co xe el zervelo tal a cval el muro.

(iz soneta »La lumeta fiorentina — IV«)

a najlakše razbija obiteljsko jezgro. Stara svjetiljka držala je na okupu više generacija:

vedo la vecia nona che filava,
vedo la mama mia che ricamava,
vedo il papà tra i sui conti del forno.

dok su sada domovi opustjeli, stare svjetiljke pogašene, porodice razjedinjene:

Ogi: el papà al caffè, el fio al balengo
in società, la mama in compagnie,
e la fameia che vada a remengo.

(iz soneta »La lumeta fiorentina — II«)

»Porodica je koren sakriveni, iz koga kakono cvjeće i voća, izlazi korist i slatkost općenog života. Kakva porodica, takav narod: ovo je mjera našeg straha i ufanja našega. Grad smlati grane: vjetar jesenji odnosi listiće: ali ako koren ostane, dervo će se opet mladošću novom nakititi!«²⁶ Ovom Tommaseovom optimizmu o obnavljanju obiteljskog tkiva, suprotstavlja se Bersina strepnja da civilizacija neće poštediti obiteljsku harmoniju i integritet, da će čupati korijene na kojima izrastaju »grane grada«.

Spontano reagiranje na pojavu električnog osvjetljenja bilo je proslanog karaktera. Ubrzo će kroz šalu, pomalo zajedljivu i ironičnu, optužiti sijalicu kao potkazivača:

La serve apunto per guardarve in testa
e veder cvanto che la ve xe svoda.

(iz soneta »La lumeta fiorentina — IV«)

Bersa ne mari za lirske elemente, za stilističke, estetske i druge efekte. Važno mu je da svojom prirodnošću i nedotjeranošću stih pravda motive koje obrađuje, slike i prizore koje želi predočiti.

²⁶ Niccolò Tommaseo, op. cit. str. 238.

Već je ranije rečeno da mu se u procesu oblikovanja u više navrata omakla svakodnevna, prosta riječ, da mu ta riječ najčešće služi za sastavljanje rime, a nerijetko kao potvrda autentičnosti ili vjerodostojnog transponiranja viđenog i doživljenog. To su razlozi zbog kojih se stari dostojanstveni jedanaesterac presavija pod teretom neuzvišenih glasova, nepročišćenog izraza i usiljenog ritma, ali ne iznjevjerava pjesnikov lajtmotiv, njegove polazne misaone premise, njegovu želju da ne obmani ljude i izobličiti stvari o kojima piše. Taj stih dobiva posebnu snagu kada se pjesma rađa pod neposrednim dojmom, kada pred autorov pogled iskoči pojedinac, pojave, figure, predmeti koji odaju tajne življenja ili njegovu degradaciju. Očiti je primjer »La casa del paroco«, gdje kućni zidovi, prozori, stol, krevet nedvosmisleno govore o čovjeku u koga je duh presahnuo, a pred čijim umrtljenim čulima se raspada i materijalni svijet:

Drento sporco, miseria, mezo svodo;
 leto sfondà do veci cantonai.
 do tre luridi libri malmenai
 sora de lori un pignatin de brodo.

Taj veristički prodor u unutarnji svijet župnika izdvojenog od kolektivnog, gradskog života, koji čami zapušten od sredine, upozorava na protivurječnosti potencirane civilizatorskim napretkom koji razvrstava ljude bez obzira na socijalno, nacionalno, vjersko porijeklo i opredjeljenje.

Umjetnički dometi »Zadarskih soneta« Josipa Berse ne sežu daleko. Njihovi su rasponi ograničeni prostorom i vremenom. Autor, u kome koezistiraju jednostavnost i otvorenost, kritički duh i privrženost istini, po prirodi skloniji istraživanju i proučavanju umjetničke baštine, nije mario ili nije mogao da ih estetski dotjera. Zadarski dijalekt, nehomogen i nefleksibilan, lišen mletačke melodioznosti i rafiniranosti, koji je nastao na govornim komponentama oborenog venecijanskog lava i prisvajanjem leksičkih elemenata i jezičnih dijalektalnih konstrukcija što su stvorili susjedi i samo podneblje,²⁷ nije nudio veliki izbor riječi i tonalnih varijacija, tako da je rima ponekad tjerala autora na izmišljanje

Povara mia lumeta fiorentina,
 dismentegada e tuta iruzinia!
 Voio comprate una pomada fina,
 inventada de la in *tedescaria*; (podvukla G. R. Č.)
 (iz soneta »La lumeta fiorentina — VI«)

Nakon svega što je kazano o 58 soneta, sastavljenih na zadarskom dijalektu, koji su bili osuđeni na kratak život čim su se pojavili, postav-

²⁷ Giuseppe Sabalich, koji se prije Berse poslužio domaćim narječjem za pjesničke sastave, okomljuje se 1892. godine na tršćanski i istarski dijalekt jer oni izopačuju zadarsku narodnu riječ, sprečavaju da se koristi govor starijih ljudi koji čuvaju integralni govor, odbijaju kalamljenje, zaziru od kinđurenja (Cfr. *Saggio di voci, modi e proverbi nella parlata popolare zaratina*, Zadar, 1892, str. 10).

lja se pitanje da li ih je vrijedilo izvući iz zaborava, upozoriti na njihovo postojanje i podvrći revalorizaciji. Pisani na samom pragu XX stoljeća, kada su stare navike i nove vizije došle u koliziju i u svakodnevnom sudaru uzrokovale sad smiješne, sad žalosne prizore, mijenjale čovjekovu psihu i sliku grada, Bersini stihovi se odlikuju ne samo dokumentarnom komponentom, edukativnim namjerama, etičkim i ljudskim porukama, već i činjenicom da su se u zbirci odrazili povijest i kronika Zadra. Zapažanja su oštra, konstatacije i reakcije na evolutivni proces pomalo neusklađene s vremenom. Vidio je kako za galopirajućom civilizacijom juri malogradanski duh, kako ga promjene presreću. Opravdanje što ne može držati korak s vremenom iskazuje u strofi:

Mi son vecio, e coi veci abiè pazienza;
dismenighè la mia malinconia;
ma del vostri ferai poso far senza,
perchè la vista la go indebolia.

kojoj slijedi ganutljiva rečenica:

Semo veci e bisogna far fagoto.

Nostalgija za starom svjetiljkom, koju je potjerala sijalica, izražena u stihovima:

La xe un ricordo, tanto tanto caro,
de un'età za sfumada e asai più bela.
Compatime; ma cvà xe troppo ciaro.

(iz soneta »La lumeta fiorentina — V«)

spojena je očito sa sjetom i tugom za onim što odlazi. Emocije su se ovdje spontano skrasile u rimi, spriječile refleksiju da se uplete u duševno stanje i da iskrivi osjećaje.

Lišena refleksivnih elemenata, starog sentimentalizma i muzikalnosti, pragmatičnih pobuda i namegljivog lokalističkog kolorita, poezija zadarskog pisca uspješno povezuje pojedinačno s općim, domaće pojave sa svjetskima, prvenstveno dalmatinskim. Nisu mu promakla moralna previranja, etički paradoksi, socijalne diferencijacije, tipične za zajednice velegrada, odakle su se pod raznim vidovima prenosila i na periferije svjetskih zbivanja.

Rodni grad se još nije odužio svom zaboravljenom građaninu, koji se iz sfere znanosti i klasične kulture spustio među suvremenike, na ulice i trgove da bi kroz fragmente uhvatio dio stvarnosti. Hvatao je ljude i pojave na licu mjesta, statične ili u pokretu, najčešće u izazovnoj pozi. Minijaturnom tehnikom s kojom se sastavljaju mozaična djela, ne tako suptilnom kakvu će pedeset godina kasnije koristiti istarski pjesnik Drago Gervais, Josip Bersa se nadovezuje na Josipa Sabalicha dok crta slike i obrađuje detalje iz života. Međutim, njegov šaljivi, humoristički, satirički ili polemički ton nije sam sebi svrha. Njegova vernakularna sredstva, s naglašenim domaćim koloritom, dala su izrazu likovnu snagu, prožetu nedotjeranom komikom i smišljenom ironijom, koja nikad

ne prelazi u prostotu. Bilježio je sve što je stršilo u svakodnevnici grada Zadra i što se moglo transponirati u stih, osobito pojave nošene valom stranih utjecaja. Prema tome, razlozi za obnavljanje sjećanja na jednu zbirku poezije — koja ne otvara niti zatvara stranice književne povijesti, ali fiksira jednu stranicu po kojoj se može rekonstruirati određeno doba, jer je prepuna konotativnog značenja — bili su opravdani.

Glorija Rabac-Čondrić: JOSIP BERSA'S »SONETTI ZARATINI«

Summary

In 1902, under the pseudonym Lorenzo Travasini, Josip Bersa published the collection *Sonetti zaratini* using the dialect of Zadar. In the 58 sonnets that make up the collection, the poet abandons the cosmopolitan sphere and comes down to earth among his fellow citizens, rejecting the hovering in space, sky-climbing and the sighing after chimeras which characterized the collection *Pjesme* that appeared in Croatian eleven years earlier.

Impressed by the fact that the respectable archeologist, historian of art and established writer assumed a fictitious name and chose the dialect of Zadar as his literary mode of expression, the author examines the motives treated by the poet, the linguistic resources he used, the contents that filled out his poems, but before all, the reasons for his orientation. The analysis of the sonnets enforces the claim that Josip Bersa decided to use the lively dialectical word in order to find inspiration and poetic motives in everyday occurrences, in the swarming city and in transient encounters. The street offers him spectacles, insights into human behaviour, social differences, moral transgressions, etc. He follows his fellow-citizens on their walks, into their homes from which there come echoes of their speech. He depicts most of them as they pass, with the speed they move at. This procedure permits him to socially differentiate, helps him to perceive the threats to the moral unity of man and society, and especially the threat to the family. The threats come from the civilization encroaching from the West.

Using a method that reminds one of the verists he does not bypass the truth. He represents it in fragments, sketches, jokes that do not allow the poet to have free course, to add lyrical elements to the narrative-descriptive ones, to resort to stylistic or aesthetic effects. He thought it most important to justify the motive he was working on naturally and without polish, to justify the things he wanted to express, the images and scenes he intended to represent. The dialectal expression, although essentially poor with an accentuated local colour, reached icasmic power, permeated by plebeian humour and a thought-out irony.

In conclusion it is stated that the aesthetic merit of the collection *Sonetti zaratini* is restricted by space, time and the dialect itself. Because simplicity, immediacy and frankness, a critical spirit and devotion to the ideal coexist in the poet, Josip Bersa's sonnets represent a credible testimony about a decisive period when Zadar made strides to catch up with the technical and cultural achievements of the large cities; the value of the sonnets consists in this.